

- 7) Danas Koh-i-Mor ili Mar-koh blizu Džalalābāda u Pandžabu.
- 8) Nisa je kod današnjeg Džalalābāda na zapadnoj obali rijeke Kabul.
- 9) Arijan V, 1.
- 10) Arijan V, 2.
- 11) Sanskrtski Aśvaka.
- 12) Masaga na rijeci Svāt; sanskrtski naziv je Maśakavatt.
- 13) Aorno je ležao oko 120 km istočno od Pešavara.
- 14) Grčki Hidasp — sanskrtski Vitastā — danas Jhelum ili Jihlam.
- 15) Grčki Akesin — sanskrtski Čandrabhāgā — danas Chenab ili Chinab.
- 16) Ohind na desnoj obali Inda; sanskrtski Udakhanda.
- 17) Arijan V, 19.
- 18) Danas Džalalpūr u Pandžabu.
- 19) Grčki Hidraot — stari i novi naziv Rāvi.
- 20) Grčki Hifasis — sanskrtski Vipāśā — danas Beas ili Bias.
- 21) Sanskrtski Śakala.
- 22) Arijan V, 25–26.

Literatura

16

Preređeno prema:

- SMITH V.A., The Early History of India, Oxford University Press, Oxford 1967.
 EDWARDES M., A History of India, Thames and Hudson, London 1961.
 WIRTH G., Alexander der Grosse, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek Hamburg, 1973.
 ARIJAN, Aleksandrova vojna, preveo Milan Stahuljak, Matica hrvatska, Zagreb 1952.

SALONA

Nema arheološkog terena u Jugoslaviji o kojem je više pisano od onog u Solinu, pa ipak ta stara Salona, usprkos svojoj totalnoj prisutnosti u znanstvenom svijetu, nikako da se izbori za svoju prisutnost u našem kulturnom svijetu i našoj kulturnoj svijesti u onakvu razmjeru koji bi odgovarao njenu značenju u odnosu prema našoj povijesti. U želji da se uspješnije krećemo tim smjerom, objavljujem ovdje prikaz Salone, koji će pokušati ocrtati u osnovnim točkama naše današnje poznavanje ovog izuzetnog spomenika. On će, inače, uskoro biti tiskan u *Vodiču po arheološkim spomenicima Dalmacije*, koji će potpisani, zajedno sa splitskim arheolozima Brankom Kiriginom, Nikolom Jakšićem i Jasnom Jeličić, izdati u nakladi Književnog kruga (ex Čakavskog sabora) iz Splita.

Salona, metropola rimske provincije Dalmacije, smjestila se u zaljevu, danas zvanom Kaštelanski, uz deltu male rijeke Salon, u svom glavnom dijelu na zapadu od te rijeke koja se danas zove Jadro. Na tom prostoru razvio se grad u kojem je život stoljećima bujao, počevši od prethistorijskih vremena, pa preko municipalne i kolonijske rimske strukture urbanog života, do velikog i moćnog grada u vrijeme Dioklecijana i u kasnoj antici, kada postaje jedan od značajnih centara starog kršćanstva na Mediteranu. U drugoj deceniji 7. stoljeća gasi se pod naletom novonadošlih naroda Avara i Slavena. Međutim, grad je već ranije bio u raspadanju, osnovne karakteristike koje su ga činile gradom već su se bile izgubile, a stanovništvo se bilo već naveliko raselilo po ageru, u kojem se dizala i nekadašnja Dioklecijanova palača, sada već mali grad, tako da je nasilni kraj Salone bio ujedno i njezin prirodni finale kroz transformaciju njezina života u druge oblike. Kakvi su bili ti zadnji dani Salone, nije nam jasno, ali znamo da se još mnogo prije kraja molilo za spas Rimske Države. Prema jednom najnovijem još neobjavljenom nalazu u istočnom dijelu Salone znamo da su se tuda i nakon njezina „službenog“ pada motali nekadašnji Salonitanci, jer je u tim nesigurnim vremenima bilo najsigurnije svoje blago zakopati u zemlju, kao što je to jedan od njih i učinio, ne dočekavši nikad sretnije vrijeme da ga opet otkopa. Međutim, u ranom se srednjem vijeku, uz istočne rubove stare rodila nova Salona, koju su podizali Hrvati, učinivši je jednim od svojih najvažnijih centara. Na ovom se terenu tako očigledno odigravala transformacija starog u srednji vijek.

Kada je Salona započela tu svoju veličanstvenu povijest, nije nam poznato. Isto tako, nije nam danas jasno gdje valja tražiti prvo naselje na ovom području. Da li je ono bilo sjeverno od nama danas poznatog perimetra Salone, ili pak na zapadu, teško je reći. Doduše, danas mnogo više indicija govori u prilog prvoj pretpostavci da se prvotno naselje nalazilo u podnožju brda. Međutim, znamo da je Salona, bar od svojih kasnijih protohistorijskih dana, pripadala području ilirskog plemena Delmata. Strabon je naziva istaknutom delmatskom lukom. Sasvim je sigurno da je svoje lučke karakteristike Salona razvijala i zadržala u antici. Nedavno su u predjelu

17

Vranjičko blato, sjeverno od ceste Solin—Vranjic, a južno od današnjeg toka rijeke Jadro, u blizini njena ušća, otkriveni dijelovi jednog lučkog objekta konstruiranog na drvenim šipovima, koji je, vjerojatno, ulazio u sklop salonitanske luke.

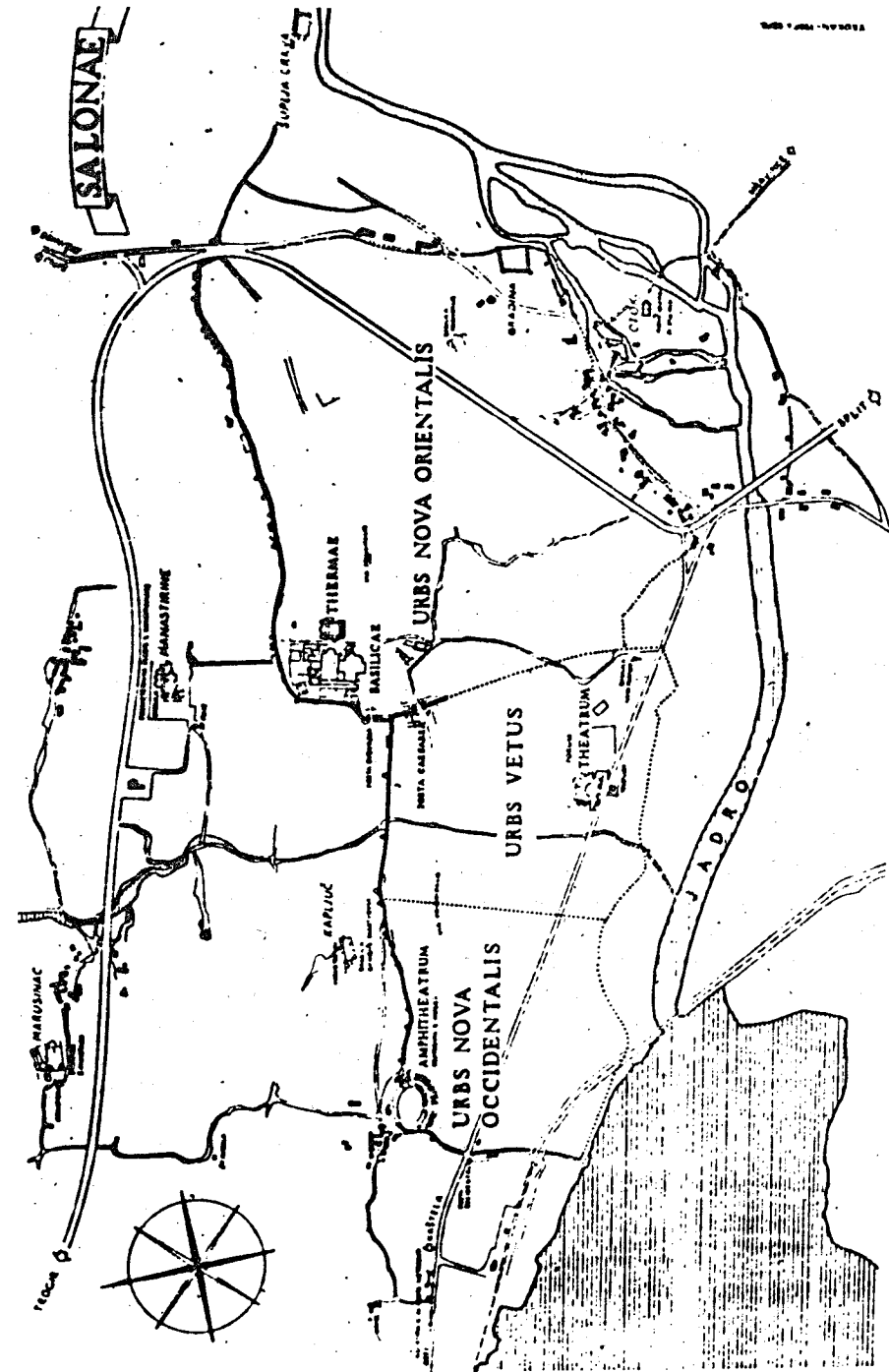
Smještena na tako povoljnom mjestu, Salona je izazivala pažnju svojih prvih susjeda – Grka u Traguriju i Epetiju (današnjem Trogiru i Stobreču), kao i njihove matice u Isi (današnjem Visu) – i oni su se vrlo brzo potrudili da nađu zajednički jezik s Delmatima, formirajući specifično zajedničko naselje.

Inače, prvi povijesni spomen Salone pada u 119. godini pr.n.e. kada je prokonzul Lucije Cecilije Metel, nakon uspješnog ratovanja s Delmatima, s vojskom prezimio u Saloni. Vjerojatno je već tada bilo u Saloni italčkog ili, u najmanju ruku, proitalskog stanovništva. 56. godine pr.n.e. Gaj Julije Cezar, namjesnik Galije i Ilirika, uzeo je u zaštitu, na njihovo traženje, salonitanske Grke koji su se osjetili ugroženim jačanjem italčkog elementa. Nakon Cezarove pobjede u građanskom ratu, Salona, koja mu je ostala vjerna, doživjela je nagli prosperitet. Povećao se broj rimskih građana, a veteranskom dedukcijom, najvjerojatnije u doba samog Cezara ili njegova posinka, Oktavijana Augusta, prvog rimskog cara, Salona je postala rimska kolonija s imenom *Martia Iulia Salona*.

18

Središnji, najstariji dio urbanog prostora Salone, postepeno se širio i prema istoku i prema zapadu. Formiranje istočnog grada jest najmlađe; naime, unutar linija bedema tog dijela Salone, sudeći prema najnovijim istraživanjima, nije bio do kraja uobličen urbani raster. U vrijeme opasnosti šezdesetih godina 2. stoljeća, nakon provale Kvada i Markomana, gradske utvrde iza dugog perioda mira i prosperiteta postaju ponovno aktualne, te su 170. godine Prva delmatska kohorta, te odjeli II i III legije sagradili dijelove gradskih zidina i kula. Grad je u cjelini dobio izduženi, grubo eliptični oblik (ta i pjesnik rimski Lukan ga naziva *longae Salonae*), čije su osi približno bile: 1600 m u pravcu istok-zapad, te 700 m u pravcu sjever-jug. U Dioklecijanovo vrijeme Salona dobiva počasni naslov *Valeria*, po carevu gentilnom imenu. U drugoj polovici 5. stoljeća grad odolijeva napadima Huna i Gota, tako da u nj često navraćaju i tu se sklanjaju pripadnici carske obitelji. Na području Salone živio je u nekadašnjoj Dioklecijanovoj palači posljednji legalni car Zapada Julije Nepot, do 480. godine, te je tako nadživio propast Zapadnorimskog Carstva. U 6. stoljeću, u okviru bizantsko-istočnogotskih ratova, Salona je igrala značajnu ulogu, a isto tako i u cjelokupnoj političkoj i kulturnoj Justinijanovoj ofenzivi, takozvanoj „rekonkvisti“.

Ako dolazimo u Salonu automobilom, najbolje je da se zaustavimo na parkiralištu s njezine sjeverne strane, s južne strane magistralne ceste, blizu arheološkog lokaliteta Manastirine, na kojem je najpoznatiji starokršćanski arhitektonski sklop stare Salone. Međutim, bolje je da se tu u razgledanju zadržimo kasnije, a da sada prođemo pokraj *Tusculuma*, pomoćne zgrade splitskog Arheološkog muzeja, te da se

Sl. 1. Salona (Kokanov crtež iz Jurićeva vodiča po Saloni, cf. literaturu)

19

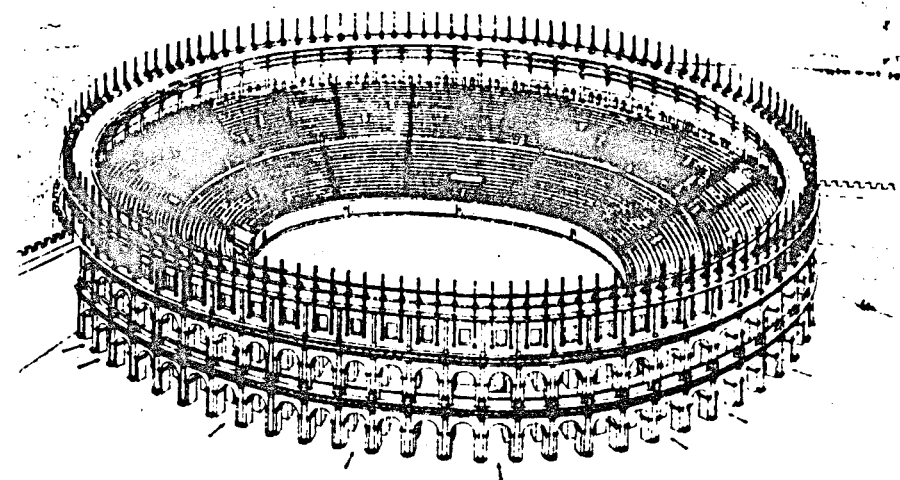
niz aleju čempresa spustimo prema jugu odakle će nam se ukazati najljepši pogled na ostatke Salone kao i na polja, koja još uvijek pokrivaju određene dijelove antičkog grada. Neposredno pred nama su bedemi istočnog dijela grada, koje su popravljale i gradile već spomenute vojne jedinice u očekivanju mogućeg dolaska germanških naroda Kvada i Markomana u blizinu Salone. Trokutni završeci kula potječu iz 6. stoljeća. Sagrađeni su u okviru strategije odbrane od Gota. Stalni nanosi zemlje tokom stoljeća iznivalirali su ovaj teren, tako da često nemamo pravi utisak ni o visini ni o snazi salonitanskih bedema. Dakle, prije nego što započnemo odavde šetnju po spomenicima, valja napomenuti da neke od onih spomenika koje i znamo po stručnoj literaturi nećemo vidjeti ovdje u Solinu, budući da su zbog raznih razloga nakon otkrivanja odmah i zatrpani. Mnoštvo spomenika koji su otkopani, tj. velik dio tzv. „pokretnih spomenika“, nalazi se u splitskom Arheološkom muzeju, tako da je posjeta tom muzeju neophodna ako želimo steći cjelovitu sliku našeg poznavanja stare Salone.

Najbolje je da sada prosljedimo našu šetnju puteljkom prema zapadu, a u ovaj, možda najznačajniji, dio salonitanskog grada vratit ćemo se kasnije. Puteljak kojim idemo zapravo je potez sjevernih gradskih bedema. Dakle, prema jugu pruža nam se područje najstarijeg dijela grada. Idemo dalje, sve do kraja bedema, do amfiteatra, koji predstavlja sjeverozapadnu granicu grada.

20

Od zapadnih bedema i zapadnih gradskih vrata vodila je antička cesta prema Traguriju. Kao što je bilo uobičajeno u antičkom svijetu, uz cestu koja izlazi iz grada smještena je i nekropola. Tako je to i ovdje bilo, te nešto dalje od bedema nalazimo ostatke te nekropole. To najstarije salonitansko groblje zovemo po jednom natpisu *necropolis in horto Metrodori*.

Amfiteatar u Solinu je, uz onaj u Puli, jedini sačuvani amfiteatar na istočnoj obali Jadrana. Za jednu njegovu stranu korišten je prirodni nagib terena, a ujedno je ta ista strana poslužila kao dio gradskog bedema. Nije nam poznato da li je bio sagrađen neki amfiteatar i prije ovoga čiji su ostaci pred nama, možda na istom mjestu, a možda negdje drugdje. Ovaj je podignut u drugoj polovici 2. stoljeća n.e. Imao je tri kata. Donja su dva imala otvore s lukovima, a treći četverokutne otvore. Postojala je mogućnost da se nad trećim katom razapne platno, tako da bi gledalište moglo biti natkriveno. Amfiteatar je u tlocrtu imao oblik elipse. Dimenzije su mu bile po prilici slijedeće: dužina 125 m, širina 100 m, a dimenzije samog borilišta, arene: dužina 65 m i širina 40 m. Sistem ulaza-izlaza, te sistem komunikacija u gledalištu bio je riješen kombinacijom radijalnih i koncentričnih prolaza. Arena je bila okružena visokim podijem, koji je služio i kao kružna prometnica u prvom dijelu gledališta. U središnjem prostoru tog dijela nalazile su se počasne lože. Kroz prolaz ispod gledališta s istočne strane, dakle u smjeru duže osi, dolazila bi na arenu svečana povorka. Posebnim podzemnim hodnikom, koji je odlazio u pravcu juga, odvodili su zvijeri i teško ranjene gladijatore. U gledalištu su bile postavljene ukrasne skulpture, tzv. herme, od kojih su se neke sačuvale. Amfiteatar je imao oko

Sl. 2. Rekonstrukcija amfiteatra (Dyggve)

13500 mjesta za sjedenje i oko 2000 mjesta za stajanje, dakle ukupno oko 15500 mjesta. Po jednoj kalkulaciji, na temelju tog broja, dolazi se do broja stanovnika na području Salone, a taj bi bio oko 60000 ljudi. Kamen, vapnenac, za gradnju amfiteatra dovezen je dijelom iz Trogira a dijelom s Brača.

21

Izgleda da je omogućio gradnju salonitanskog amfiteatra ili joj bar obilno pripomogao jedan bogati donator, možda i sam Salonitanac. To saznajemo iz velikog ali teško oštećenog natpisa koji je bio podignut u amfiteatru. Neki arhitektonski elementi bili su konstruirani, ili rekonstruirani, oko 130 godina nakon gradnje amfiteatra, dakle, po prilici, u doba Dioklecijana. Izgleda da je služio svojoj svrsi do polovice 6. stoljeća. Održavao se, prema tome, gotovo 400 godina. Kroz taj dugi vremenski period mnogi su borci prošli njegovom arenom pred strastvenom masom, a sigurno je da su neki i izgubili svoj život na tom pijesku. Bilo je među njima i onih iz Italije, Dacije, Afrike. Neki su umrli, poput Afrikanca Krinita, u 22. godini života, nakon samo dvije borbe. Vidimo ih prikazane na nekim reljefima koji su pronađeni u amfiteatru u punoj gladijatorskoj opremi. (Po natpisima znamo za dvije vrste gladijatora: *retarius* i *secutor*.) Na jednom reljefu, koji je u konobi kuće Parać do samog amfiteatra, vidimo dvoje nagih gladijatora kako se vježbaju u rvanju.

Između ostalih prostorija koje su im pripadale, čini se da su gladijatori imali i jedan koridor ispod gledališta koji su koristili kao malo svetište božice Nemeze, a taj su prostor, pri kraju amfiteatarskog života, pripadnici kršćanske vjere upotrijebili kao svetište svojih mučenika.

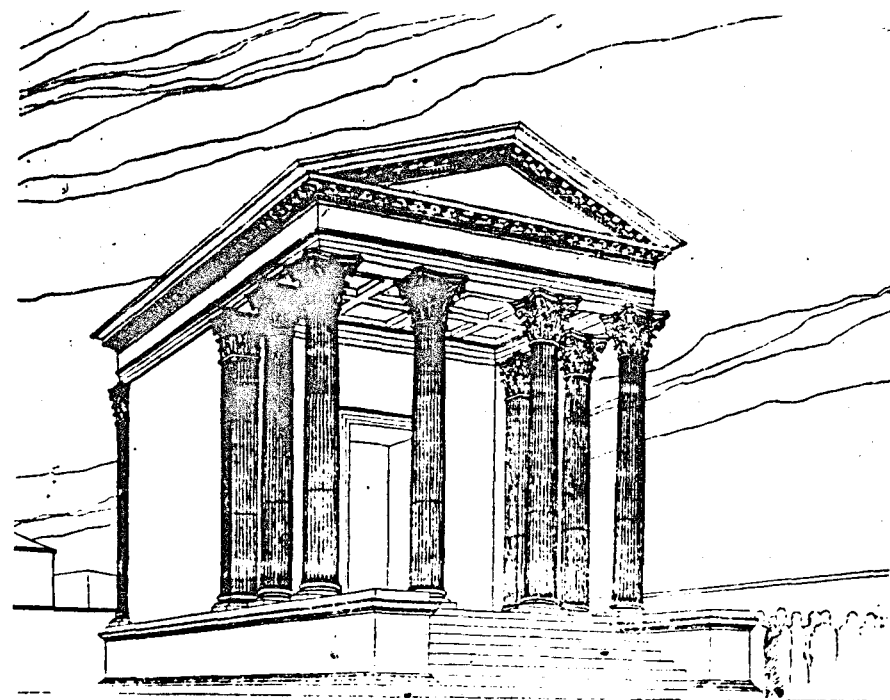
Jugoistočno od amfiteatra bili su otkriveni ostaci starokršćanske, tzv. „zapadne“ bazilike, a sasvim na jugu od amfiteatra, izvan grada, s druge strane salonitanskog zaljeva, ostaci jedne od nekoliko salonitanskih grobnih bazilika.

Ako se sada istim putem vratimo, s lijeve strane, dakle izvan gradskih bedema, naići ćemo na ostatke jedne od triju najpoznatijih salonitanskih grobnih bazilika, tzv. **Baziliku pet martira na Kapljuču**. Tu je sredinom 4. stoljeća bila podignuta najstarija kršćanska crkva u Saloni, istovremeno s prvim većim kulturnim objektima u tzv. episkopalnom centru. Što se tiče samog groblja, treba vjerovati da je ono na Manastirinama u prvo vrijeme raslo paralelno s ovim na Kapljuču. Međutim, na Kapljuču je u početku bilo manje pogansko groblje na kojem su se zatim počeli pokapati i prvi kršćani. Kada su na tom groblju pohranjene relikvije petorice mučenika – svećenika Asterija i četvorice vojnika Dioklecijanove tjelesne straže: Antiohijana, Gajana, Paulinijana i Telija – groblje je steklo veliku popularnost, te je nakon toga nad njim podignut značajan arhitektonski sklop. Spomenuti mučenici bili su pogubljeni u eri progona kršćana, 304. godine, u areni amfiteatra o kojem smo malo prije govorili. Bazilika je podignuta nad ostacima prijašnjih gradnji. Od njezina arhitektonskog plašta ostalo je vrlo malo. Tlocrt bazilike nije pravokutan, već ima jedno specifično lagano zakrivljenje. Bila su sagrađena tri broda, te sa strana apside, *protezis* i *dijakonikon*. Pod je bio mjestimice pokriven mozaicima. Jedan natpis spominje mučenika Asterija. Oko bazilike vide se ostaci niza grobnih memorija i aneksa, koji pripadaju vremenu prije gradnje bazilike ili vremenu iza njezine gradnje. Nađen je i niz grobova, od kojih je najvažniji onaj iz kripe apside. Zidovi bazilike bili su u kasnijoj fazi antike oslabili, pa je bilo potrebno, uz neke druge pregradnje, da se pojačaju kontraforima. Jedna je bila memorija već sagrađena s kontraforima. Na ovom kompleksu bili su pronađeni i ostaci nekog gospodarskog imanja; naime, bili su otkopani ostaci jednog tijeska.

22

Malo istočnije od Kapljuča, tik uz bedeme, nailazimo na malo groblje, tzv. **nekropolu 16 sarkofaga**.

Sasvim na jugu prostire se stari centar grada: tu je bio i poganski vjerski centar iza teatra, uz forum, a i **kapitolijski hramovi**, obnovljeni u drugoj polovici 2. stoljeća, kada se grad proširio. Za Dioklecijana je promijenjen smjer zidova zbog reorganizacije plana ulica u južnom dijelu grada. U posljednjoj fazi života ovog objekta portik je bio demoliran da bi se postavila preša za vino i ulje. U ostacima **hrama na forumu**, koji je okrenut prema teatru, bilo je moguće uočiti čak pet razvojnih faza. Prvu fazu predstavlja hram koji je bio sagrađen prije ovoga o kome je riječ. U drugoj fazi on je proširen. Cela je time postala kvadrat (s unutrašnjom duljinom i širinom 0,38 m). Treća faza je inaugurirana konstrukcijom prve faze teatra. Njegov je zid sagrađen paralelno s fasadom hrama, ali bez međusobne veze. U četvrtoj fazi sagrađen je zid uz samu fasadu hrama. Možda je bio niži od nje, tako da se ona slobodno nad njim dizala ili, ukoliko je zid bio visok, u njemu je postojao otvor u širini hrama. Petu fazu ovog tetrastilosa *in antis* određuje gradnja trijema na nje-

23

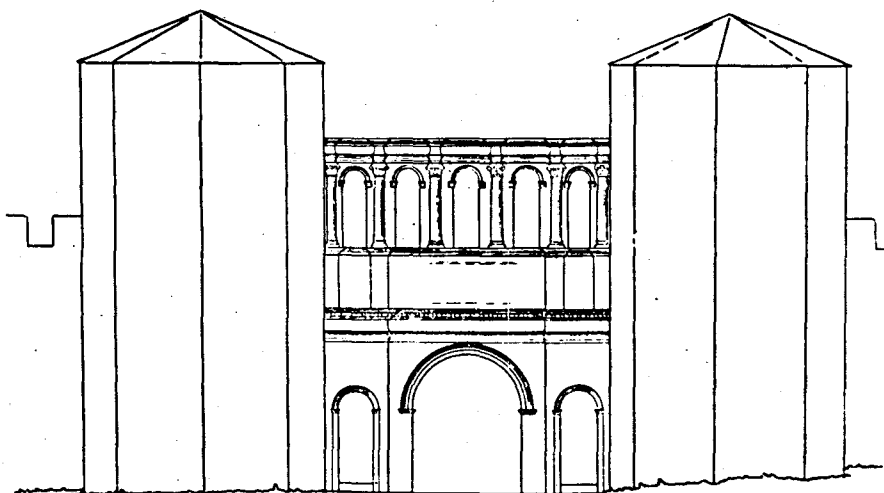
Sl. 3. Rekonstrukcija hrama na forumu (Weilbach)

govoj istočnoj strani. Inače je u gradu ili njegovoj bližoj okolici uočen položaj desetak poganskih svetišta, ali se samo od nekolicine mogu naći ostaci u pravom smislu te riječi. I mitraizam je bio jako raširen u gradu. Jedan je mitrej bio blizu amfiteatra, drugi kod teatra, treći u istočnom dijelu grada, a ostali izvan gradskih zidina. Epigrafski nalazi indiciraju velik broj hramova Velike majke (*Magna Mater*), te nekih drugih božanstava.

Cardo maximus išao je od sjevera prema jugu dodirujući forum koji je imao izduženi pravokutni oblik (oko 45 x 70 m), te istu orijentaciju. Ovaj, nekoć glavni centar Salone u vrijeme razvijenog kršćanstva izgubio je tu ulogu koja se preselila u sjeverozapadni ugao istočnoga grada. U pogledu ortogonalne urbane mreže, odnosno sistema karda i dekumana, Salona nije ostvarila klasičnu pravilnost. Međutim, sama linija istočnog bedema staroga grada prolazi točno potezom jednog karda agerske limitacije. Uz forum su nađeni i ostaci termi, te pravokutne građevine s apsidom – gradske vijećnice, tj. kurije. Sagrađena je u 1. stoljeću. Za vrijeme 2. i 3. stoljeća, kada je i forum bio proširen, kurija je bila obnovljena i ponovo dekorirana freskama i štukaturama. Normalno je da je uz forum i njegove portike bilo i dućana. Jedino se forumskoj bazilici nije uspjelo ući u trag, iako postoje neka nagađanja da bi lukovi koji se vide na južnoj strani foruma mogli biti supstrukcije te bazilike.

U neposrednoj blizini, zapadno od foruma, vide se ruševine teatra. Cesta Solin–Trogir prolazi uza nj. Teatar je bio podignut u drugoj polovici 1. stoljeća. Scenska mu je zgrada na južnoj strani. Izgrađen je dijelom na prirodnoj kosini terena (donji dio gledališta) a dijelom na supstrukcijama (gornji dio gledališta). Sama je zgrada pozornice imala tradicionalni raspored rimskih pozornica s trima velikim nišama – dvjema bočnim kvadratnog tlocrta i srednjom polukružnog – kroz koje su vodila vrata flankirana stupovima. Po tome se ovaj teatar podudara upravo s kanonskim ostvarenjima rimskog teatra s kraja 1. i početka 2. stoljeća.

Jugoistočno od foruma bili su otkriveni ostaci bazilike, tzv. *Basilica iuxta portum*. Uostalom, ostaci nekoliko bazilika, osim onih najpoznatijih koje ćemo tek posjetiti, bili su otkopani na više mjesta u Saloni. Jedna od njih, otprilike u središnjem dijelu istočnog grada, imala je i krstionicu, tako da postoji mogućnost da se ona protumači kao arijanska.

Sl. 4. Rekonstrukcija Porta Caesarea (Kähler)

Dolazimo pred tzv. *Porta Caesarea*, ako nastavimo onim puteljkom po bedemu kojim smo išli od Kapljuča, ili drugim, ali nezgodnijim puteljkom, ako dolazimo od foruma. To su nekoć bila glavna gradska vrata, a onda su postala spoj između starog i novog, istočnog dijela grada. Sa zapadne strane vrata vidimo ostatke raznih građevina, među njima i nekih malih, termalnih.

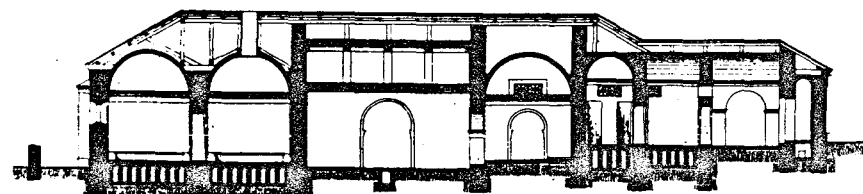
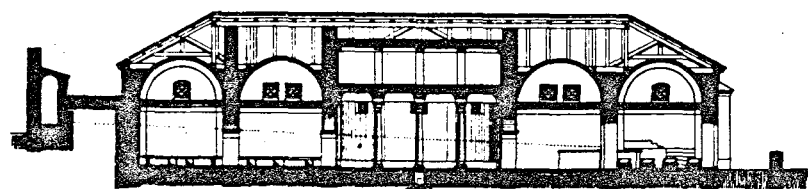
Porta Caesarea su bila sagrađena za vrijeme Augusta. Bila su flankirana dvjema osmerokutnim kulama. Tu je dolazio i vodovod sa sjevera uzduž bedema a preko triju vrata gradske kapije išao je podržavan lukovima, te je snabdijevao vodom rezervoar s južne strane vrata. Iz tog rezervoara voda je odlazila u luksuzni nimfej,

koji je bio stvarno lijep ukras na ovako značajnom gradskom mjestu. U srednji je prolaz kapije neprijatelj mogao ući kao u neko dvorište, ali bi mu povratak bio presječen željeznom rešetkom koja bi se naglo spustila. U tom prolazu, na putu, vide se spurile, udubljeni tragovi kojima su prolazila kola. Na sastavu dvaju pravaca starih gradskih bedema (zapad–istok i sjever–jug) otkrivena je četverokutna kula koja upućuje na pretpostavku da su bedemi na uglovima imali pravokutne kule.

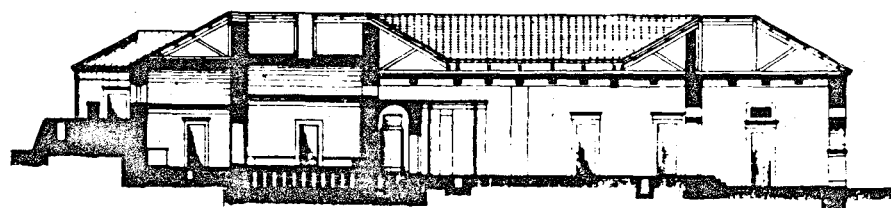
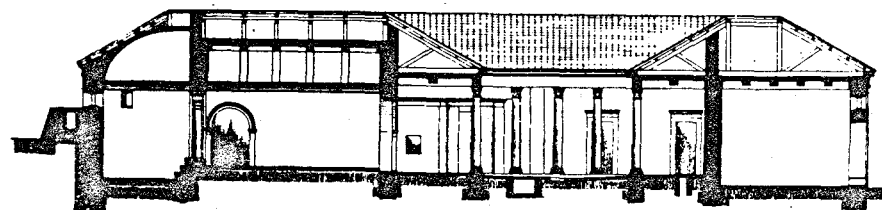
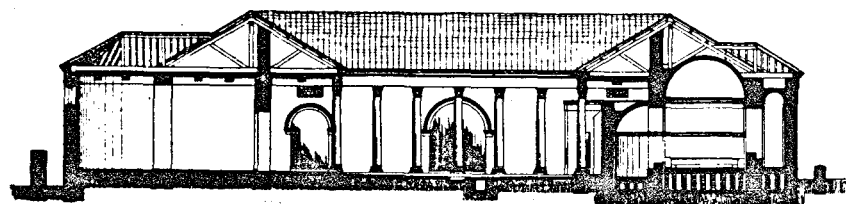
Do samih bedema u istočnom dijelu grada, sjeverno od *Porta Caesarea*, na lokalitetu zvanom Ilinac, otkriven je **sklop civilne arhitekture**. Budući da se od civilne stambene arhitekture malo što otkrilo, ovi su nam ostaci vrlo interesantni. Jedna se gradska ulica protezala u smjeru sjever–jug, a ispod nje je prolazio kanal za sakupljanje otpadnih voda susjednih kuća. Ta ulica s komunikacijom koja ide okomito na nju zatvara jednu stambenu jedinicu, *insula*, koja se sastoji od više zgrada. Na sjevernom dijelu otkopan je niz prostorija u kojima su vjerojatno bili smješteni dućani ili taverne koje su flankirale ulicu. Razni sitni materijal koji je ovdje nađen pokazuje da je *insula* sagrađena u 3. stoljeću na prostoru koji je i prije bio nastavan, te da je zadržala svoju funkciju sve do propasti antičke Salone. U južnijem dijelu ovoga grada bila je pronađena i jedna monumentalna gradska vila, koja se, između ostalog, i zbog luksuznih mozaika s mitološkim prikazima Apolona, Tritona i Orfeja, interpretira kao palača namjesnika provincije. U ovom dijelu grada oko *Porta Caesarea* vjerojatno su bili i neki radionički centri. Istočnim gradom tekao je i jedan rukav delte rijeke Salon dolazeći od istoka prema zapadu a onda se spuštajući od sjevera prema jugoistoku, upravo ispod **pet mostova**, kako se zapravo naziva taj most s pet lukova ne mnogo udaljen od *Porta Caesarea*. Od jugoistočnog dijela grada vodio je put za Epetij (današnji Stobreč) i Dioklecijanovu palaču.

U samom sjeverozapadnom uglu istočnoga grada nalazi se starokršćanski centar Salone. Budući da je tim uglom prolazio vodovod, i kako je bilo obilje vode, na ovom terenu bile su sagrađene velike terme i neki drugi civilni objekti, u kojima su se, kada je značenje tih objekata opalo, razvili u najranijem kršćanstvu prvi oratoriji. Znatna prisutnost orijentalaca u Saloni, koji su možda bili koncentrirani upravo u ovom dijelu grada, pridonijela je njegovu industrijskom razvoju, a također i širenju svjetonazora vezanog uz razne istočnjačke ideologije, a među njima i kršćanstva.

Terme su se prostirale i na dijelu terena koji su kasnije zauzele kršćanske bazilike. Ipak, jedan veliki termalni sklop se odlično sačuvao na istoku od bazilikalnih apsida. Taj nam služi kao reprezentant salonitanskih termi, umjesto svih onih drugih, javnih i privatnih, od kojih su nam se sačuvali neznatniji ostaci. Velike salonitanske terme bile su bogato ukrašene, tako da je u njima mogao biti pronađen i tako lijep mozaik kao što je to onaj s pjesnikinjom Sapphom i devet Muza. Interesantno je napomenuti da je na temelju proračuna kapaciteta vodovodnog kanala koji je Saloni u cjelini, pa i termama, dovodio vodu, po jednoj kalkulaciji izračunat broj stanovnika grada – taj bi bio 40000. Možemo zaključiti da taj broj nije u

26

Sl. 5. Rekonstrukcija presjeka terma (Gerber)

neskladu s onim od 60000, na temelju proračuna sjedišta u amfiteatru, budući da se prvi odnosi na sam grad i njegovu neposrednu okolicu, dok je ovaj drugi veći zbog toga što je amfiteatru tendirao mnogo širi krug stanovništva cijele regije. Iz pravca termi vodila su prema zapadu i jedna sporedna gradska vrata.

Velike su gradske terme pravokutne osnove sa trima apsidalnim završecima na sjevernoj strani, simetrično raspoređenima, te s jednim apsidalnim završetkom na središtu zapadne strane. U njima možemo studirati sve klasične termalne arhitektonske elemente. Na temelju natpisa, koji su uzidani kao spolija, može se pretpostaviti da su terme sagrađene svršetkom 2. stoljeća. U centralnom dijelu je bio peristil s palestrom, zatim je tu bio veliki bazen — *piscina* — apsidalnog oblika sa još danas odlično sačuvanom voodootpornom žbukom. Lijevo od pISCINE su svlačionice s klupama od kamena i cigle koje su imale pretince za odlaganje odjeće. Desno su bazeni za tople kupelji i saune: tepidarij, kaldarij i sudatorij. Zagrijavanje prostorija bilo je provedeno sistemom šupljih keramičkih cijevi, tubula, te dvostrukim podom ostvarenim sistemom hipokausta. U termama, napokon, nailazimo i na uklesani tipični starokršćanski salonitanski križ, koji nam s jedne strane govori o možda tajnom skupljanju prvih kršćana, a s druge strane simbolizira pobjedu kršćanstva nad klasičnom antikom.

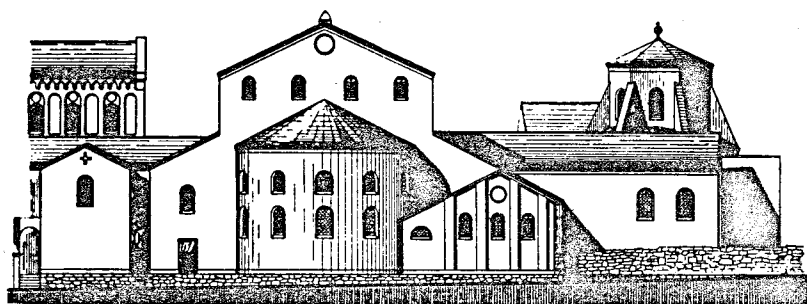
Vratimo se sada starokršćanskom centru. Sastoji se od prvih oratorija, smještenih pod bedemima, tzv. oratorij A i oratorij B, velikih dvojnih bazilika s narteksom, baptisterija s pripadajućim zgradama, te biskupskom palačom — episkopijem, smještenim podno sjevernih bedema.

27

Kršćanska je zajednica u Saloni, nakon početne slabe aktivnosti u 1. stoljeću, oživljena u 3. stoljeću. Postepeno se u Saloni razvila metropolija, a na osnovi pisanih izvora poznato nam je da joj je bilo potčinjeno petnaest biskupija. Od njih je devet bilo locirano u primorskom pojasu, dok ih je u unutrašnjosti bilo samo šest. Međutim, izgleda da je broj biskupija u unutrašnjosti morao biti znatno veći, a da se salonitanskim koncilima — na temelju kojih znamo za broj biskupija — odazvao samo jedan dio biskupa. Od svih biskupskih centara u vjerskoj provinciji Dalmaciji u Saloni nam je sačuvan najveći broj kulturnih objekata.

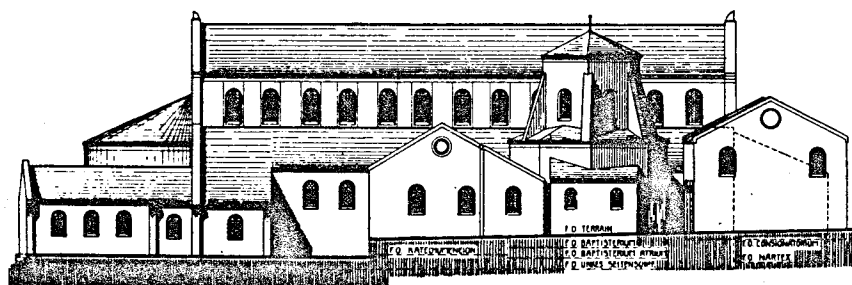
Osim kršćanske vjerske zajednice, organizirana je u Saloni koncem 3. i početkom 4. stoljeća i jevrejska općina, koja je, po svoj prilici, imala i svoje groblje. Normalno, u to vrijeme još uvijek je snažno prisutna i rimska religija.

Kršćanstvo se po provinciji širi upravo iz centra, dakle, odavde iz Salone. Nakon prvih crkava u episkopalnom centru, kako se ovaj dio obično naziva, a one su, kao što smo već spomenuli, bile podignute zajedno s onom na Kapljuču sredinom 4. stoljeća, početkom 5. stoljeća počinje u Saloni gradnja većih objekata, a to su upravo crkve u obnovljenom episkopalnom centru, te bazilike na Manastirinama i Marusincu. U prve tri četvrtine 5. stoljeća sagrađene su u Saloni i druge bazilike, iako za njih nema pouzdanih kronoloških oslonaca. Za kasnije 5. stoljeće ne postoji

Sl. 6. Rekonstrukcija istočne stare katedrale i baptisterija (Gerber)

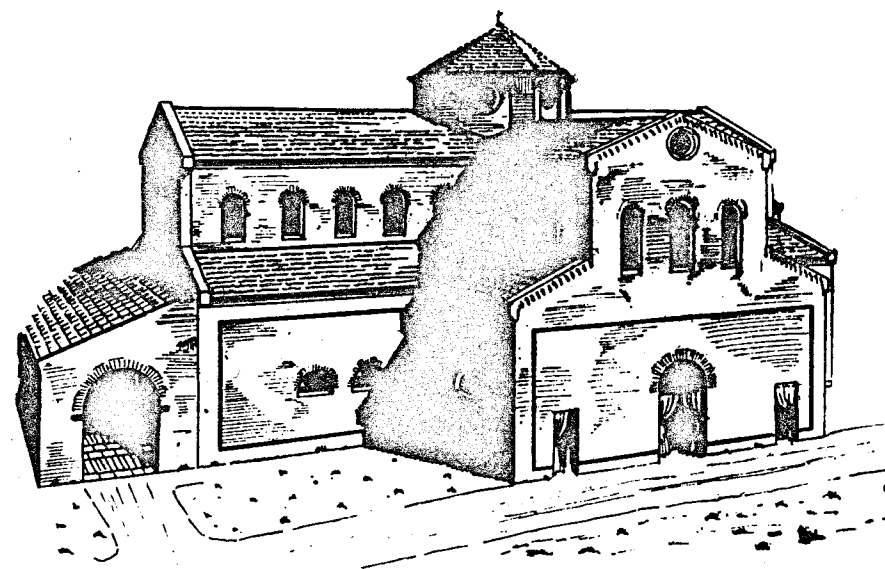
28

Sl. 7. Rekonstrukcija sjeverne strane katedrale, baptisterija i pripadnih zgrada (Gerber)

nijedan sigurnije datiran primjer. Nov polet graditeljske djelatnosti pada neposredno prije i osobito poslije bizantskog osvajanja Dalmacije. Justinijan pokušava potpuno iskorijeniti poganstvo u Dalmaciji. Najranije spomenute bazilike prvi put su u Dalmaciji i Saloni upotrijebile longitudinalni bazilikalni tip s istaknutom polukružnom apsidom, i taj je tip bazilike ostavio najdublji trag na graditeljsku praksu u Dalmaciji. U obnovljenom episkopalnom centru, dakle na onom istom prostoru gdje je bio prvi put upotrijebljen longitudinalni tip, prvi put se u Dalmaciji javlja i tip crkve s tlocrtom u obliku grčkog križa, na južnoj strani episkopalnog centra. Tu crkvu sagradio je biskup Honorije, najvjerojatnije u doba crkvenih koncila u Saloni, 530. ili 533. godine. Malobrojne ostale crkve s tlocrtom u obliku grčkoga križa u Dalmaciji nastale su po uzoru na ovu u Saloni. Sjeverno od ove crkve, točno do nje,

stajala je nova crkva longitudinalnog tipa, s apsidom i tri lađe, a obje crkve imale su na zapadnoj strani zajednički, natkriveni narteks. Znamo da je salonitanska katedrala bila nanovo sagrađena, jer to izričito kaže natpis u mozaiku koji je nađen u njezinoj apsidi. U njemu, naime, čitamo kako je novu građevinu na mjestu stare započeo biskup Sinferije, a dovršio Ezihije, s klerom i narodom, te ju je posvetio Kristu. Tu crkvu obično nazivamo *Basilica urbana*, premda to nije neki sretni naziv. Prema nizu primjera dvojnih bazilika u kojima je jedna, u Saloni južna crkva, bila funeralna memorijalna crkva, posvećena lokalnim zaštitnicima, a druga – kongregacijska crkva – posvećena Mariji, te prema tekstu *Historia Salonitana Maior*, možemo zaključiti da je i salonitanska katedrala kasnije bila posvećena Mariji, odnosno da je taj kult bio pridodan onom izvornom, Kristovu kultu. U vrijeme

29

Sl. 8. Rekonstrukcija križne bazilike (Gerber)

koncila koje je biskup Honorije održao u južnoj, križnoj bazilici, zub vremena bio je već dobro nagrizao salonitansku katedralu. Fini mozaični pod bio je zamijenjen kamenim pločnikom, a bile su provedene i neke nevažne promjene koje su bile nužne za održavanje crkvenih obreda. Honorije se zadovoljio da podigne u sjaju novu križnu baziliku, na mjestu ranije pravokutne, posvećenu Domniju i drugim salonitanskim mučenicima. Tako se, umjesto ranijih dvojnih longitudinalnih bazilika, pojavila nova arhitektonska situacija dvojnih bazilika: jedne longitudinalne i jedne križne, dajući tako bizantski pečat ovom dijelu grada.

Sjeverno od ovih bazilika nalazimo ostatke baptisterija sa zgradama koje mu pripadaju i koje su služile za vjersku pouku i neke obrede. U jednoj od tih zgrada bio je podni mozaik s prikazom jelena kako piju vodu iz kantarosa, uz odgovarajući biblijski psalam. Na žalost, taj je mozaik odavno propao. Novokrštenici su iz baptisterija posebnim prolazom svečano prvi put ulazili u katedralu. I sama zgrada baptisterija imala je nekoliko građevnih faza. U prvoj, zgrada je imala pravokutnu osnovu, dok piscina ima poligonalni tlocrt. U drugoj, monumentalnijoj fazi, zgrada se gradi na poligonalnoj, osmerokutnoj osnovi, a piscina u obliku križa, koji se u slijedećoj fazi reducira. Premda je, nesumnjivo, baptisterij građen pod utjecajem suvremenih mu istovrsnih zgrada starokršćanske epohe, ipak je na njemu, u njegovim zadnjim fazama, očit direktan utjecaj lokalnog graditeljskog nasljeđa, tj. nekadašnjeg Dioklecijanovog mauzoleja.

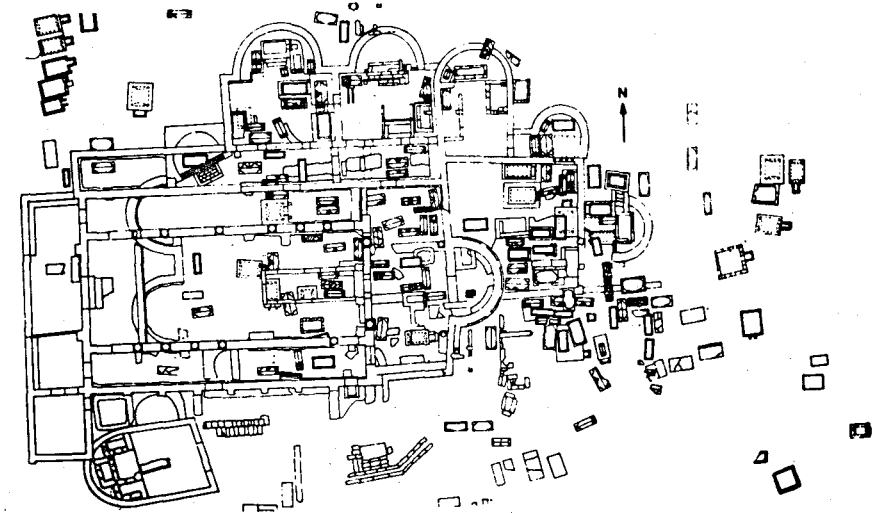

30

Sl. 9. Dio podnog mozaika s prikazom jelena kako piju vodu

Također sjeverno od velike, monumentalne bazilike, podno sjevernih gradskih bedema, bio je smješten episkopij, kao bogata autarkična cjelina, s rezervoarom vode koji je bio spojen s gradskim vodovodom, s tijeskovima i rezervoarima za ulje i vino. Spomenuti oratorij A bio je dvoranska crkva najstarije salonitanske vjerske zajednice pod vodstvom biskupa Sirijca Domnija krajem 3. stoljeća, koji je mučenički umro 304. godine i pokopan na groblju na Manastirinama. Na jugu od oratorija A i B nalazi se još jedan oratorij s velikim peristilom, kako se vjerojatno mogu preciznije protumačiti arhitektonski ostaci koji su, inače, tumačeni kao druga salonitanska *basilica discoperta*.

Vratimo se sada kosinom kojom smo na početku našeg obilaska Salone sišli. Kroz aleju čempresa, pošto smo izašli iz gradskih zidina Salone, stižemo do starokršćanskog groblja i bazilike na Manastirinama.

31

Sl. 10. Tlocrt starokršćanskog groblja i bazilike na Manastirinama

Ovaj arheološki sklop starokršćanske arhitekture predočuje nam na veoma zoran način kako velika grobna bazilika nastaje nad ostacima ranijih kršćanskih grobnih kapela – memorija. Naime, na ovom je prostoru bila sagrađena jedna izvangradska gospodarska kuća s grobljem, i na tom je terenu, nakon Milanskog edikta 313. godine, podignuta jednostavna kršćanska kulturna zgrada nad grobom biskupa Domnija. Zgradi je pridodana i apsida na istočnoj strani. Ubrzo je slijedila gradnja niza sličnih kapela koje su primale kosti prvih kršćana. Nakon germanskih upada krajem 4. stoljeća, ovo je groblje bilo porušeno i više nije bilo obnovljeno, već je odlučeno da se nad njegovim ostacima sagrađi velika bazilika posvećena kultu pokojnika. Apsida nove crkve sagrađena je nad temeljima one prve, s relikvijama biskupa Domnija, kasnijeg srednjovjekovnog patrona Splita. Sredinom 6. stoljeća bazilici je bio sagrađen narteks, a pred transeptom, nasuprot apsidi – *Schola cantorum*. Početkom 7. stoljeća Avari i Slaveni narušili su cjelinu groblja i bazilike, pa je prezbiterij s malim dijelom crkvenog broda bio preuđen za crkvu, u nemogućnosti da se išta više popravlja, a još manje gradi. Ta mala crkva, neznatan ostatak nekoć velike i slavne crkve, ipak je zaštitila relikvije salonitanskih martira, te je dočekala pad Salone u drugom deceniju 7. stoljeća, predstavljajući posljednji akord starokršćanske epohe u Saloni.

Na Manastirinama su pronađeni razni tipovi, odnosno načini ukopa pokojnika. Tako su uočeni najjednostavniji i najskromniji, u amforama, te u drvenim i olovnim lijesovima, zatim zidane grobnice, i jednostavni a i skupocjeni sarkofazi. Velik dio tih spomenika možemo još danas vidjeti *in situ*, dok se jedan dio, pa tako i najpoznatiji spomenik Salone – sarkofag s prikazom Dobroga pastira – nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu. Međutim, ono što je veoma interesantno za studij starokršćanskih pogrebnih običaja jest činjenica koju na prvi pogled razaznajemo iz tlocrta Manastirina, a to je težnja za mogućnošću što bližeg pokopa relikvijama martira, te onih koji su umrli na glasu zbog svetosti. Tu je pronađen i natpis koji bi se možda mogao nadopuniti imenom mučenika biskupa Venancija. Bila je iskopana i nadgrobna menza mučenika Septimija. U bazilici su bile položene i relikvije sv. Petra. Relikvije apostolskih prvaka često su se tražile, i papa ih je rado slao na dar.

U nadvratniku glavnog ulaza bazilike uklesana su dva velika križa, dok je između njih velikim slovima uklesana molitva za spas Rimske Države. Bio je to znak nesigurnih vremena. Od brojnih sarkofaga koji su tokom istraživanja ovdje otkriveni jedva da ih deset nije bilo nasilno otvoreno. Svi su oni bili predmet pljačke.

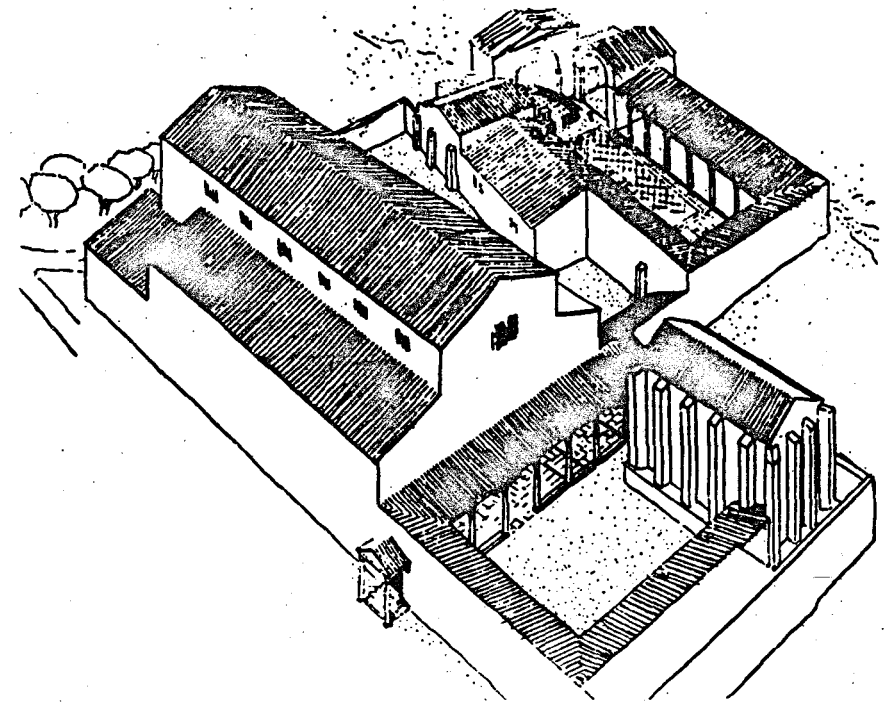
Posljednji sarkofag na Manastirinama pripada opatici Ivani, koja je došla u Salonu iz Sirmija, pred naletom Avara i Slavena, da bi umrla ovdje u Salonu krajem prve decenije ili početkom druge decenije 7. stoljeća. Njezin sarkofag u istočnom dijelu Manastirina predstavlja zadnji spomenik antičke Salone, a njezina smrt zadnju historijsku činjenicu te dalmatinske metropole.

Nedugo nakon pada Salone papa Ivan IV šalje izaslanika opata Martina u Dalmaciju i Istru 641. godine da prenese mučeničke moći u Rim. Zahvaljujući tako snažnom kultu pokojnika i pogrebnom kultu u Salonu relikvije salonitanskih martira mogle su biti brižno sačuvane. Kad su stigle u Rim, papa ih je pohranio pod oltarom u posebno uređenoj kapeli u lateranskoj bazilici, a tu je kapelu dao ukrasiti veličanstvenim mozaikom s prikazom svih mučenika, nazvavši je po sv. Venanciju, koji je imao zajedničko ime s papinim ocem.

Velik broj luksuznih spomenika koji su nađeni na ovom lokalitetu, kao uostalom i u Salonu u cjelini, govori nam o zavidnom stupnju importa iz tadašnjih najpoznatijih radioničkih centara, a isto tako i o brojnoj i kvalitetnoj domaćoj produkciji. Brojni natpisi ukazuju nam na nebrojene, pojedinačne, male ljudske povijesti.

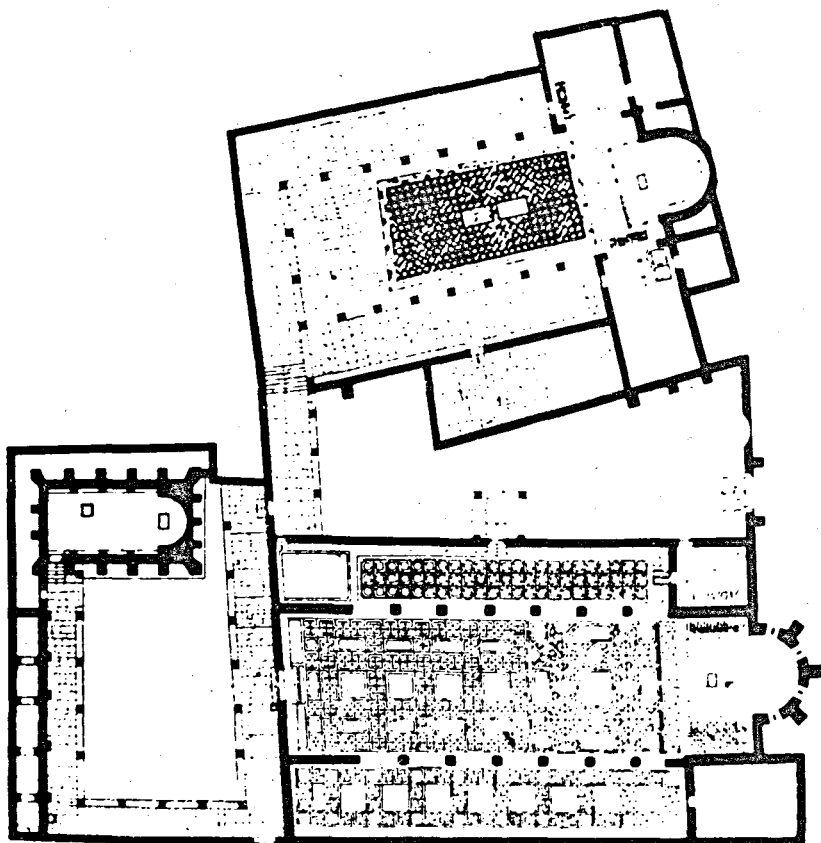
Jedan nadgrobni natpis na Manastirinama je moderan. Dao ga je uklesati, prema starokršćanskoj salonitanskoj shemi, najzaslužniji istraživač ovoga grada i najveći arheolog kojeg su Hrvati dali – don Franè Bulić. Počiva on tu svoj posljednji san od 1934. godine u sarkofagu na zapadnoj strani Manastirina. Upravo ovdje, na Manastirinama, on je 1894. godine održao dio Prvog međunarodnog kongresa starokršćanske arheologije.

Ako s parkirališta krenemo magistralnom cestom prema Trogiru, sa sjeverne strane ceste, malo dalje od Manastirina, naići ćemo na ostatke drugog poznatog salonitanskog **cemeterijalnog sklopa na Marusincu**. Tu su, uz eponimnog martira Anastazija iz Akvileje, inače bojadisara sukna, bili pokopani kasni salonitanski dostojanstvenici, osobito iz redova klera. Našli su se dokazi da su tu bile i moći glasovitog aleksandrijskog mučenika Menasa.

Sl. 11. Rekonstrukcija bazilike i cemeterijalnog sklopa na Marusincu (Dyggve)

Najveća je obiteljska grobnica – mauzolej – u Salonu pronađena na Marusincu. Tu je neka bogata obitelj smjestila tijelo mučenika Anastazija koji je sa žrvnjem oko vrata bio bačen u salonitanski zaljev. Ovaj je mali mauzolej najbolje sačuvan od nekolicine grobnih zgrada podignutih na Marusincu u ranom 4. stoljeću. Kao zaštitnik, mučenik je dobio mjesto u sarkofagu u samoj kripti apside, dok su supruzi, vlasnici mauzoleja počivali u sarkofazima u posebnoj kripti ispred apside. U gornjem dijelu zgrade nalazi se kulni prostor, zajednički za privatni posmrtni kult i za kult mučenika. U kripti je otkrivena *fenestella confessionis*, jedna od najranijih u Evropi. Mali oltarni stol do fenestele bio je spreman za prinašanje žrtvenih darova. Pošto je kasnije, podizanjem velike bazilike oko 425. godine, sarkofag Anastazijev bio premješten u prezbiterij bazilike, napravljena je fenestela s rešetkom umetnutom u sam zid sarkofaga, te su sagrađene male stepenice da bi štovatelji mogli sići do groba.

Sl. 12. Tlocrt bazilike i cemeterijalnog sklopa na Marusincu (Dyggve)

Bazilike sagrađene na ovom cimiteriju, premda dvojne, nisu u biti slične. Jedna je imala običan krov, dok je druga, izgleda, bila otkrivena, tzv. *basilica discoperta*. To je izuzetan i jedinstven arhitektonski oblik, čija interpretacija izaziva različite dileme. Radi se, zapravo, o tome da je srednja lađa te bazilike bila otkrivena, što se zaključuje na temelju vjerovanja da niz ovdje postavljenih lakih stupova nije bio u stanju nositi tešku i složenu krovnu konstrukciju. Uglavnom, ima se utisak da je centralni sakralni prostor, apsida i poprečna lađa, bio nastavljen peristilom, sa tri strane uokvirenim trijemom. Druga, južna, velika trobrodna bazilika bila je bogato ukrašena podnim mozaikom. Posebni atrij formiran je od trostranog portika koji je jednom svojom stranom tekao uz pročelje velike bazilike. Atrij je povezivao u zajednički arhitektonski sklop baziliku i mauzolej.

Osobita karakteristika arhitekture mauzoleja njegovi su izraziti kontrafori. Ta je osobina vjerojatno sirijskog podrijetla, a nalazimo je kasnije primijenjenu na nizu

preromaničkih, starohrvatskih građevina, te je na taj način, još jednom očit utjecaj lokalnog kasnoantičkog graditeljskog supstrata na razvoj srednjovjekovne arhitekture. U tome nosi primat upravo Anastazijev mauzolej, kao najstarija građevina toga tipa.

Ako se nakon posjete Marusincu vraćamo u centar Solina magistralnom cestom, onda se s južne strane prostiru sjeverni bedemi istočnog dijela Salone, te prolazimo pored dobro utvrđenog sjeveroistočnog ugla grada, gdje su bila i gradska vrata odakle je put vodio za Andetriju (današnji Muć). Magistralna cesta kojom okrećemo prema jugu presjekla je teritoriju istočne Salone. Uz cestu, na predjelu Bilankuša, bili su nađeni ostaci antičkih zidova i pločnika, te hipokausta i mozaika, što govori o postojanju stambene arhitekture s termalnim objektima u tom dijelu grada. Ova situacija je povezana sa još nešto istočnijim nalazima, što su proizišli za vrijeme najnovijih, neobjavljenih, arheoloških iskopavanja koja pružaju informacije za novo, različito tumačenje istočne Salone. Tu se kao samostalne cjeline izdvajaju tri grupe nalaza. Najjužnije su terme, zatim ponovo terme, koje su međutim bile porušene, te je na tom mjestu bila sagrađena tzv. *Basilica orientalis*. Bazilika je trobrodna s jednom apsidom. Sjeverno od bazilike, kao treća cjelina, otkopane su koncentrično raspoređene četiri velike baze, a svaka je od njih formirana od velikih kamenih blokova. Tu je pronađena i golema količina nabacanih arhitektonskih ulomaka, ulomaka sarkofaga i starokršćanskih pluteja. Teren, opet, pokazuje naplavne osobine. Budući da linija gradskih bedema južno od sjeveroistočnog gradskog ugla, dakle linija istočnih bedema, nije jasno istražena, i budući da u istočnom rubu grada ima praznih površina, među kojima iskaču kao tri otoka spomenute arhitektonske cjeline, može se pretpostaviti da je nešto drukčiji tok delte Salona, zapadniji od današnjeg Jadra, bio dovoljna obrambena linija ovog dijela Salone.

Ako uđemo u današnji centar Solina, možemo parkirati kod **Otoka**. Na tom otoku u delti Jadra iskopan je znameniti sarkofag kraljice Jelene, koji je — uz onaj fragment oltarne pregrade s imenom kneza Trpimira iz nekadašnjeg benediktinskog samostana u **Rižinicama**, nedaleko Solina, na desnoj strani ceste prema Klisu — najpoznatiji spomenik starohrvatske Salone i, uopće, jedan od najglasovitijih starohrvatskih spomenika. Dok se Trpimirov natpis danas čuva u Arheološkom muzeju u Splitu, natpis Jelenin na rekonstruiranu sarkofagu krase glavnu salu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika. U župnoj crkvi ovdje na Otoku izložena je njegova kopija.

Sarkofag kraljice Jelene se nalazio u atriju trobrodne **bazilike sv. Stjepana** koja se na Otoku dizala u 10. stoljeću. Pronađeni su i drugi starohrvatski grobovi, tako da je to očito bila cimiterijalna bazilika. Međutim, crkve su na ovom mjestu smjenjivale jedna drugu. Po našem današnjem poznavanju, prva je ova iz Jelenina vremena. Poslije je, u njejoj neposrednoj blizini, nakon povlačenja Turaka i naseljavanja novog stanovništva, sagrađena druga crkva. Kad je ta 1875. godine izgorjela, sagrađena je nakon pet godina današnja župna crkva. Dakle, bazilika je sv. Stjepana porušena vjerojatno u 16. stoljeću, kad se na području Solina ratovalo s Turcima.

Nešto sjevernije od Otoka nalazi se tzv. **Gradina**. To je utvrda koja, vjerojatno, potječe iz 14. stoljeća. Unutar te utvrde iskopani su ostaci ranije građevine, crkve jedinstvenog arhitektonskog tipa u salonitanskoj metropoliji. To je centralna građevina kvadratnog oblika s kupolom u sredini. Nastala je pod bizantskim utjecajem u drugoj polovici 6. stoljeća. Možda je bila posvećena sv. Mariji, pa se, vjerojatno, taj kult nakon gradnje utvrde premjestio u baziliku sv. Stjepana na Otoku, gdje je postepeno istisnuo kult prvomučenika.

Sjeveroistočno od Gradine nalazi se tzv. Šuplja crkva, zapravo, **crkva sv. Petra**. U toj je crkvi poslanik pape Grgura VII, Gebizon, u nazočnosti svećenstva i hrvatskih velikaša, u jesen 1075. godine, okrunio Zvonimira za kralja „u kraljevstvu Hrvata i Dalmatinaca“. Crkva ima tri broda i nartek, a pravokutna apsida centralnog broda te polukružne apsida lateralnih brodova ugrađene su u zidnu masu – dakle upisane. Dva reda po pet stupova dijelila su međusobno crkvene brodove.

I ova je starohrvatska crkva sagrađena na istoku, dalje od prostora klasične Salone a na prostoru ruševina starokršćanske cemeterijalne crkve. Nova, hrvatska društvena struktura nije se mogla uklopiti u urbano tkivo napuštene a dijelom i razrušene Salone, već je gradila svoj centar, doduše, sasvim blizu, ali ipak izvan klasičnog salonitanskog prostora; međutim, što je veoma indikativno, taj je novi centar u srcu starog salonitanskog agera.

36 U crkvi sv. Petra bila je postavljena raskošna oltarna pregrada. Na jednom od tri timpanona bio je uklesan zaziv sv. Petru. Na jednom fragmentu pregrade čitamo ime sv. Mojsija, dok na drugom vidimo Kristovu glavu. Vrlo je vjerojatno da ploče iz Krstionice u Splitu potječu od ove oltarne pregrade. To su bogato ornamentirani pluteji od kojih je najinteresantiji onaj koji, najvjerojatnije, prikazuje kralja Zvonimira na prijestolju s jednim dostojanstvenikom s njegove desne strane, te s podanikom prostrtim do kraljevih nogu.

Ranosrednjovjekovni spomenici Salone višestruko su značajni za hrvatsku povijest. Oni su, u prvom redu, upravo najautentičniji povijesni izvori, a zatim su i umjetnički spomenici koji nam dočaravaju bogatstvo predromaničkog arhitektonskog i, osobito, skulpturalnog stila. I mnogi su drugi datumi i činjenice iz pisanih izvora u vezi sa Salonom presudni za razumijevanje starohrvatske povijesti. Isforsirani apostolicitet Salone pomogao je splitskom biskupu da osigura prednost svojoj katedri pred katedralom ninskoga biskupa, što je imalo značajne posljedice u srednjem vijeku. Tako je osnova Salonitanske metropolije živjela i dalje, uspjevši prevladati granicu staroga i srednjega vijeka. Prisustvo, pak, papinih izaslanika u Saloni u ranom srednjem vijeku – Martina, Gebizona, Gerarda – rječito govori o njezinu daljnjem sudjelovanju u evropskoj povijesti.

Emilio Marin

Osnovna novija literatura

- ALFÖLDY G., *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.
- BRØNDSTED J., *La Basilique des cinq martyrs à Kapljuč, Recherches à Salone, Tome I*, Fondation Rask-Ørsted, Copenhagen 1928, str. 33–186.
- BULIĆ F., *Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij*, Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, god. 1924–25, Arheološki muzej u Splitu.
- CAMBI N., *The cult of the Blessed Virgin Mary at Salona and Split from the fourth till the eleventh century in the light of archaeological evidence, De Cultu Mariano Saeculis VI–XI, Vol. V*, Pontificia Academia Mariana Internationalis, Roma 1972, str. 43–71.
- CAMBI N., *Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali, Materijali XII, IX kongres arheologa Jugoslavije, Hrvatsko arheološko društvo i Savez arheoloških društava Jugoslavije, Zadar 1976*, str. 239–282.
- CAMBI N., *Starokršćanska crkvena arhitektura na području salonitanske metropolije, Arheološki vestnik, XXIX/1978*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1978, str. 606–626.
- CAMBI N. – RAPANIĆ Ž., *Salona, Solin – antički grad, Arheološki pregled 12*, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd 1970, str. 106–111.
- CECI E., *I monumenti pagani di Salona, I*, Edizioni Pleion, Milano 1962.
- CECI E., *I monumenti cristiani di Salona, II*, Edizioni Pleion, Milano 1963.
- CLAIRMONT Ch., *Excavations at Salona, Yugoslavia, 1969–1972*, Noyes Press, New Jersey 1975.
- DYGGVE E., *La ville de Salone. Disposition et topographie, Recherches à Salone, Tome I*, Fondation Rask-Ørsted, Copenhagen 1928, str. 9–31.
- DYGGVE E., *Neue Untersuchungen bezüglich des Überganges über den Jaderfluss bei Salona, Šišićev zbornik*, ured. G. Novak, Zagreb, 1929, str. 561–576.
- DYGGVE E., *L'amphithéâtre, Recherches à Salone, Tome II*, Fondation Rask-Ørsted, Copenhagen 1933, str. 33–150.
- DYGGVE E., *Le Forum de Salona, Revue Archéologique, Sixième série – Tome I*, Librairie E. Leroux, Paris 1933, str. 41–57.
- DYGGVE E., *History of Salonitan Christianity*, Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, Oslo 1951.
- DYGGVE E. – EGGER R., *Der altchristliche Friedhof Marusinac, Forschungen in Salona, III*, vom Archäologischen Institute des Deutschen Reiches – Zweigstelle Wien, Wien 1939.
- EGGER R., *Der altchristliche Friedhof Manastirine – nach dem Materiale Fr. Bulić', Forschungen in Salona, II*, vom Österreichischen Archäologischen Institute, Wien 1926.
- GABRIČEVIĆ B., *Jevrejska općina u antičkoj Saloni, Jevrejski almanah 1959/60*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str. 3–9.
- GABRIČEVIĆ B., *Question de la datation du sarcophage de l'Abbesse Jeanne, Disputationes Salonitanae 1970*, Musée Archéologique de Split, Split 1975, str. 96–101.
- GERBER W., *Die Bauten im nordwestlichen Teile der Neustadt von Salona – mit Beiträgen von M. Abramčić und R. Egger, Forschungen in Salona, I*, vom Österreichischen Archäologischen Institute, Wien 1917.
- JURIĆ A., *Antička i starokršćanska Salona – Starohrvatski Solin*, Svetište Gospe od Otoka – Solin, Solin 1976.
- KARAMAN Lj., *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Matica hrvatska, Zagreb 1930.
- KÄHLER H., *Die Porta Caesarea in Salona, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LI/1930–1934*, Arheološki muzej u Splitu, Split 1940, str. 1–51.
- KIRIGIN B. – OREB F., *Lučki objekat u Saloni – primjer gradnje na drvenim stupovima, Saopćenje pročitano na Kolokviju o materijalima i tehnikama gradnje u predantičko i antičko doba, Zadar 1976*.

- KLAIĆ N., *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb 1971.
- MARIN E., Neke značajke rimske sakralne arhitekture na istočnom Jadranu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXX-LXXI/1968-1969*, Arheološki muzej u Splitu, Split 1977, str. 155-176.
- MAROVIĆ I., Salone dans la préhistoire, *Disputationes Salonitanae 1970*, Musée Archéologique de Split 1975, str. 9-22.
- OREB F., Arheološki nalazi uz magistralu na predjelu „Bilankuša“ u Solinu, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XVIII, br. 2*, Muzejsko društvo Hrvatske i Podružnica za Hrvatsku Društva konzervatora Jugoslavije, Zagreb 1969, str. 3-6.
- OREB F., Arheološko-istražni radovi na „Bilankuši“ u Solinu, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XVIII, br. 2*, Muzejsko društvo Hrvatske i Podružnica za Hrvatsku Društva konzervatora Jugoslavije, Zagreb 1969, str. 6-10.
- PETRICIOLI I., Reliefs de l'église salonitane de St-Pierre, *Disputationes Salonitanae 1970*, Musée Archéologique de Split, Split 1975, str. 111-117.
- RAPANIĆ Ž. — CAMBI N., Salona — Solin — radovi u 1972. godini, *Arheološki pregled 14*, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd 1972, str. 55-58.
- RAPANIĆ Ž. — KATIĆ L., *Prošlost i spomenici Solina*, izd. T. Jovanović, Solin 1971.
- RAPANIĆ Ž. — JELOVINA D., Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXX-LXXI/1968-1969*, Arheološki muzej u Splitu, Split 1977, str. 107-135.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ D., Antička Salona (Salonae) — povijesno-urbanistički i spomenički fenomen, *Arhitektura, 160/161*, Savez arhitekata Hrvatske, Zagreb 1977, str. 54-69.
- SUIĆ M., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1976.
- WEILBACH F., Le temple et la colonade, *Recherches à Salone, Tome II*, Fondation Rask-Ørsted, Copenhagen 1933, str. 9-32.
- WILKES J. J., *Dalmatia*, Routledge & Kegan Paul, London 1969.

Napomena o slikama

Slike uz ovaj članak preuzete su iz:

- sl. 1 — JURIĆ A., *Antička i starokršćanska Salona...* cf. literaturu
- sl. 2, 3 — *Recherches à Salone II*
- sl. 4 — *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. LI (1930/34)
- sl. 5, 6, 7, 8 — *Forschungen in Salona I*
- sl. 9 — BULIĆ F., *Razvoj...* cf. literaturu
- sl. 10 — *Propyläen Kunstgeschichte*
- sl. 11, 12 — RAPANIĆ Ž. — KATIĆ L., *Prošlost...* cf. literaturu

GERMANIA ROMANA

Dinamičan razvoj južne i jugozapadne Evrope na prijelazu stare u novu eru nije mimoišao niti dijelove današnje Njemačke. Kao i većina ostalih zemalja, **Germania Romana** je bila uključena u sistem provincija, čije se granice mijenjaju nekoliko puta za trajanja Rimskog Carstva. Do sve učestalijih provala barbarskih naroda teritorij je bio razdijeljen između tri provincije: **Germania** se proteže duž Rajne u pravcu sjever-jug; zapadno je **Gallia** (kasnije **Belgica**), a istočno **Raetia** (južno od Dunava). Provincija **Germania** se u toku prvih stoljeća n.e. dijeli na **Germania superior** i **Germania inferior** (prema toku rijeke Rajne).

Desnu obalu Rajne naseljavaju isključivo germanska plemena koja opširno nabraja Tacit u „Germaniji“: Svebi (Semnoni, Langobardi, Naristi, Markomani, Kvadi, Kotini, Gotoni...), Hati i Tenkteri, Frizi, Herusci, Kimbri i drugi. Lijevu obalu Rajne obitavaju razna germansko-keltska plemena, npr.: Ubijci, Batavi, Treveri, Nervi. Kod njih je vrlo izražena germanska komponenta, ali uz raspoznatljiva keltska obilježja (nošnja, običaji, onomastika i toponomastika) (Tacit, *Germanija*, XXVIII-XLV).

1. st. n.e. doba je eksplozivnog širenja rimskih posjeda na sve strane. Nakon upada u Galiju, rimske čete se zaustavljaju na Rajni i obalama La Manchea, ali ubrzo prelaze obje prepreke. Cezar vodi svoju vojsku preko Rajne u dva navrata: prvi put 55. g. pr. n.e., pošto je porazio Usipete i Tenktere, a drugi put 53. g. pr. n.e., nakon svladavanja ustanka Eburona, Nerva i Trevera. Oba su pokušaja bili avanturistički upadi na teritorij još uvijek Rimljanima nepoznat, i gotovo bez ikakva dotadašnjeg utjecaja i dodira s „civilizacijom“. Bili su to pohodi kojima je Cezar nastojao sebi, svojim i Germanima dokazati snagu rimskih legija u osvajanju novih, ovaj put sjevernih zemalja. Nakon ustanka 53. g. pr. n.e. granica Republike je i formalno dovedena na Rajnu.

Drugi građanski rat, nakon smrti Julija Cezara, na neko je vrijeme odložio definitivno pripojenje prostora međurječja Rajna-Elba, ali se August, pritisnut spoznajom da nezadovoljni Gali uživaju punu podršku slobodnih Germana, odlučuje da što prije zavlada tim širokim pojasom, te tako onemogućiti kako Gale tako i Germane, koji gospodare područjem između Rajne i Dunava što se kao klin usijeca u rimski posjed (današnji Baden-Wurtemberg).

Germani poražavaju rimsku vojsku 16. g. pr. n.e., ali već 12. g. pr. n.e. Augustov vojskovođa (i nećak) Druz vodi svoje snage u ofanzivu, tako da ubrzo plemena oko ušća Rajne (Batavi, Frizi, Hauci) priznaju vlast Rima. Pohodi se nastavljaju i slijedećih godina, Druz prodire duboko u neprijateljski teritorij, a 9. g. pr. n.e. dolazi i do Elbe. Iste je godine, međutim, nesretnim slučajem umro.

Neprijateljstva time, dakako, ne prestaju. Druza nasljeđuje stariji brat Tiberije koji